

Základní dispozice dnešního Starého Brna se odvíjí především od situace z konce 18. století. Dominantní prostor představuje Mendlovo náměstí. Jeho stávající podoba je však hlavně výsledkem velké přestavby v letech 1962–1965. Původně sestávalo z několika částí. Protékalo tudy od západu na východ vedlejší rameno řeky Svrátky, využívané jako mlýnský náhon. Severní hranici vymezoval areál někdejšího kláštera cisterciáček, ve východním sousedství se rozprostírala křížovnická komenda. Prostor na křižovatce dnešního Úvozu a ulice Pekařská se nazýval Zámecké náměstí. V roce 1867 byl přejmenován na Klášterní náměstí (viz např. Flodrová, Müller 2007; Kuča 2000, 518–535).

Sledovaný výkop teplovodu procházel z velké části přímo linií někdejšího Svrateckého náhonu nebo byl prováděn v jeho bezprostřední blízkosti, takřka výhradně však na jeho levém břehu. Hloubka výkopu většinou dosahovala hodnoty okolo 2 m. Podařilo se tak do této úrovně výběrově dokumentovat skladbu podloží daného prostoru. Původní terény byly místy poměrně silně narušeny novodobými zásahy (inženýrské sítě, šachty atd.).

V trase náhonu představovaly nejstarší uložení jeho zášpy z průběhu 20. století. V okolí náhonu bylo dotčené souvrství tvořeno vrstvami dvou základních kategorií. První měly jasně antropogenní původ, zástupce druhé lze považovat za fluvialní sedimenty (náplavy akumulované především tokem náhonu). U několika uložení bylo těžké pouze na základě dokumentované situace odhadnout jejich původ, svým charakterem stály na pomezí jmenovaných skupin. K přesnému určení geneze a interpretaci jednotlivých komponent dokumentovaných souvrství by jistě přispěl řádně vedený plošný archeologický výzkum, minimálně v rozsahu dílčí sondy, konfrontovaný s výsledky analýz vzorků odebraných ze zkoumaných vrstev. Týká se to i některých antropogenních uložení, u kterých nebylo jasné, zda jde o navážky či odpadní vrstvy, případně úpravy povrchu.

Nejsvrchnější partii souvrství tvořily novodobé úpravy stávajícího povrchu náměstí. Zbylou část lze na základě stratigrafické situace a přítomného mobiliáře datovat do období novověku. Minimálně mladší antropogenní vrstvy zřejmě souvisely se zástavbou prostoru. Navážky a odpadní vrstvy ze staršího období by nemusely být vázány na zástavbu, ale mohly by představovat účelovou akumulaci materiálu do ještě výrazněji neosídleného prostoru na levém břehu náhonu. Můžeme předpokládat souběh dvou záměrů – zbavit se odpadního materiálu a zároveň jeho prostřednictvím zpevnit či zvýšit úroveň zamokřeného terénu. Zástavba se zde podle ikonografických pramenů začíná výrazněji rozvíjet až od 18. století (srovnej např. publikované obrazy a plány v příloze Flodrová, Müller 2007).

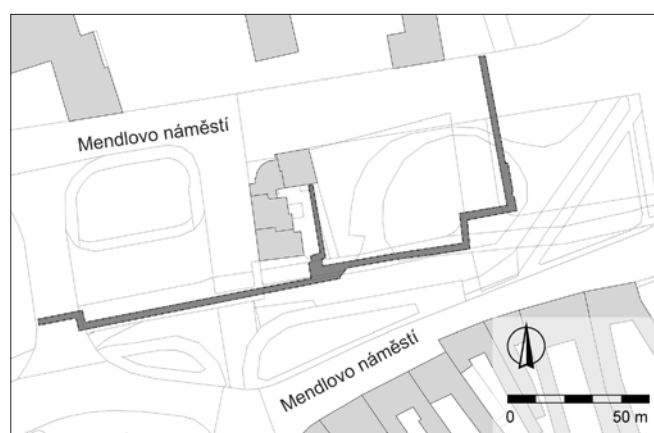
Vlastní relikty zástavby reprezentovalo několik segmentů zděných konstrukcí, dokumentovaných ve východní části sledovaného výkopu. Měly novověký charakter. Většina náležela budovám, které podle ikonografických materiálů zanikly ještě v 19. století (srovnej např. publikované obrazy a plány v příloze Flodrová, Müller 2007). Na jejich místě vzniklo Klášterní náměstí.

Důležitý poznatek ke Svrateckému náhonu přinesl výkop v blízkosti jihovýchodního nároží domu Mendlovo náměstí 149/16, jehož hloubka činila 3,2 m. Na jeho dně (úroveň 200,36 m n. m.) byly zachyceny horizontálně uložené desky. Situaci nebylo možné pro technické nesnáze a dodržení postupů bezpečnosti práce náležitě dokumentovat. Nepodařilo se ani získat vzorek pro dendrochronologické určení. Výkop se však podle plánové dokumentace nacházel v prostoru Svrateckého náhonu, lze tedy prohlásit, že desky tvořily konstrukci jeho dna, byly uloženy podélně s osou jeho toku. Bezprostředně je překrývala vrstva o síle cca 0,2 m, kterou lze snad ještě spojovat s existencí náhonu, nebo byla již součástí novodobých zášypů.

Dřevěná konstrukce dna náhonu představuje zajímavé technické řešení. Zajímavé jednak z pozice jejího vytvoření, které muselo vyžadovat schopnost zastavit či odklonit na potřebnou dobu tok vody v náhonu, jednak z pozice určení příčiny jejího vzniku. Předpokládáme, že takto byl vybaven pouze dílčí úsek náhonu. Konstrukce mohla zabraňovat vymílání dna a usnadňovat jeho čištění, zde konkrétně v exponovaném místě s přítomností mlýna a mostu přes náhon (Zúbek 2021).

Literatura

- AMČR: Záznam M-202102072 [cit. 2022-11-04]. Archeologická mapa České republiky.
- Flodrová, M., Müller, Z. 2007: *Staré Staré Brno. Pohled historika a architekta na vývoj nejstarší části města Brna*. Brno: EXPO DATA.
- Kuča, K. 2000: *Brno. Vývoj města, předměstí a připojených vesnic*. Praha, Brno: Baset.

Obr. 19. Brno, Mendlovo náměstí. Šedě vyznačen sledovaný výkop teplovodu. Archaia Brno z. ú.

Fig. 19. Brno, Mendel Square. The monitored heat line trench is marked in grey. Archaia Brno.

Summary

An archaeological excavation carried out at Mendel Square (Staré Brno cadastral area, Brno-City District; Fig. 19) in 2021 verified the conditions of the subsoil composition to a depth of 2 m and confirmed the modern age of the present archaeological contexts. Future research may provide information on the Svratka Raceway and its contribution to the formation of the local topographical relief and its impact on the settlement structure.

Antonín Zúbek

Brno (k. ú. Štýřice, okr. Brno-město)

Ul. Vídeňská č. p. 11, parc. č. 434.

Středověk, novověk. Sídliště. Plošný odkryv. Záchraný výzkum. Uložení nálezu: dočasně Archaia Brno, z. ú.

Lokalizace: S-JTSK: -599197.3912, -1161846.8682; -599182.2408, -1161851.0211; -599181.6365, -1161849.1346; -599180.5493, -1161849.5571; -599180.3493, -1161848.6812; -599182.3028, -1161847.9733; -599182.9866, -1161849.6879; -599197.0970, -1161845.5827

Záchraný archeologický výzkum byl vyvolán rekonstrukcí domu Vídeňská 11. Kromě suterénních prostor domu byla zasažena především jeho dvorní část, a to výkopem pro teplovodní přípojku (sonda S1, rozměry: 16 × 1,1 m s odbočkou v délce 3 m), výkopem pro výtahovou šachtu (sonda S2, rozměry: 4,4 × 3,3 × 3,5 × 3,4 m)

a výkopem pro retenční nádrž (sonda S3, rozměry: 4 × 3,2 m). Dále byly sledovány výkopy pro odvlhčení zdív domu (obr. 20). Výzkum probíhal s přestávkami v období února až května 2021 (Sedláčková 2021a; 2021b).

Po geomorfologické stránce je lokalita situována na úpatí východního svahu Červeného kopce klesajícího k ulici Vídeňská, v nadmořské výšce cca 206–207 m. Asi 230 m severně se nachází regulovaný tok řeky Svratky. Kvartérní pokryv je tvořen akumulací spraší a sprašových sedimentů uložených na terase řeky Svratky, tvořené zahliněnými fluvialními štěrky a štěrko-písky kvartérního stáří, které se nacházejí v nadmořské výšce 202–204 m. Tento sled vrstev je ukončen oranžovým prachovým sedimentem C (slabě vyvinutá půda), na který dosedá holocenní půda typu hnědozemě, jejíž svrchní část lze považovat za zahradní horizont (horizont A–B).

Archeologický výzkum probíhal v součinnosti se stavebními pracemi. Vyklízecí a výkopové práce ve sklepních prostorách, stejně jako výkopy pro odvlhčení a nové inženýrské sítě podél objektu domu Vídeňská 11, byly realizovány formou dohledu při kontrolních návštěvách archeologa a pozitivní archeologické situace byly následně dokumentovány. Sondy S1–S3 byly realizovány plošným odkryvem po odtěžení navážek strojní mechanizací na úroveň půdního horizontu.

Kromě pravěkého osídlení (paleolit – viz Nerudová et al. 2022; neolit viz Sedláčková et al. 2022) přinesl výzkum informace především k raně středověkému osídlení z mladší doby hradištní (11. – 1. polovina 12. století), které můžeme spojit s rozsáhlou sídlištní aglomerací brněnského hradu moravských Přemyslovců.

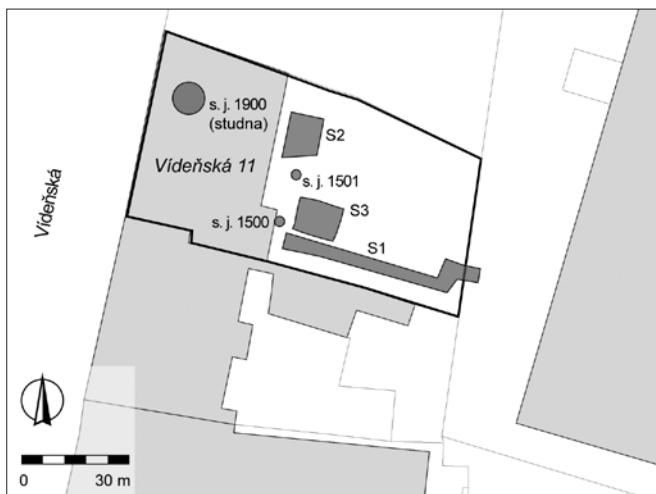
V sondě S1 byla zachycena do sprašového podloží vtesaná pec o rozměrech 1,6 m × min. 1,1 m s vnitřní výškou max. 0,5 m (s. j. 508; obr. 21). Předpecí (s. j. 511) se nacházelo pravděpodobně severně od pece, jak naznačuje charakter zde zjištěných zásepových vrstev (popelovité, uhlíkaté a mazanícové vrstvy), které pravděpodobně představují odpad z činnosti jiných pyrotechnologických zařízení, jež se pravděpodobně nacházela v blízkém okolí. Částečně se může jednat i o odpad ze zmíněné pece. Půdorys předpecí se nepodařilo vzhledem k omezené velikosti výkopu odkrýt, jeho minimální zjištěné rozměry jsou >2,8 m × >2 m. Orientaci lze předpokládat ve směru J–S, popř. JZ–SV. Stratigraficky starší se jevil výkop s. j. 510 nezjištěného rozsahu (minimální rozměry >2,1 m × >1,2 m při hloubce >1,6 m). Nelze ovšem vyloučit, že by se mohlo jednat o propadený

ražený sklípek mladšího data, do kterého se mladohradištní nálezy dostaly druhotně. Jeho dna nebylo z bezpečnostních důvodů dosaženo. Zajímavou aktivitu představuje kamenná štětová vrstva zachycená v sondě S1 (s. j. 108) a S3 (s. j. 1114), kterou lze považovat za záměrnou úpravu povrchu. Stratigrafická situace i získané nálezy ji datují do mladohradištního období.

Období vrcholného a pozdního středověku bylo doloženo pouze nálezy z druhotných poloh. Novověké období a 20. století zastupují především cihlová zdíva blíže neurčených staveb v hospodářské části dvora (s. j. 900–902) a jáma se zbytky vápna (s. j. 503). V suterénu domu Vídeňská 11 byla dokumentována kamenná studna (s. j. 1900) blíže neurčeného stáří s vnitřním průměrem 1,3 m a silou zdíva 0,8–0,9 m. Další archeologické situace zde zachyceny nebyly, neboť podlahová úroveň sklepů se nachází níže než původní terén v období pravěku a raného středověku. Většina předpokládaných archeologických situací (kromě výrazně zahlužených objektů) zde byla tedy zničena již v minulosti.

Literatura

- Nerudová, Z., Sedláčková, L., Neruda, P., Roblíčková, M., Doláková, N., Plichta, A., Bobula, O. 2022: Příspěvek k osídlení oblasti Brno-Štýřice. Záchranný výzkum na ulici Vídeňská 11. *Přehled výzkumů* 63(1), 19–31. DOI: 10.47382/pv0631-01.
- Sedláčková, L. 2021a: *Nálezová zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu „Brno, Vídeňská 11 – Horkovoštní přípojka pro BD Vídeňská 11“*. Rkp. nálezové zprávy, č. akce A006/2021. Uloženo: archiv Archaia Brno z. ú.
- Sedláčková, L. 2021b: *Nálezová zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu „Bytový dům Brno, Vídeňská 11 – rekonstrukce“*. Rkp. nálezové zprávy, č. akce A006/2021. Uloženo: archiv Archaia Brno z. ú.
- Sedláčková, L., Kolařík, V., Bučo, M. 2022: Brno (k. ú. Štýřice, okr. Brno-město). *Přehled výzkumů* 63(1), 124–125.

Obr. 20. Brno, ulice Vídeňská. Vyznačení zkoumaných ploch. Archaia Brno z. ú.

Fig. 20. Brno, Vídeňská Street. Excavation area. Archaia Brno.

Obr. 21. Brno, ulice Vídeňská. Odkrytá mladohradištní pec. Foto Archaia Brno z. ú.

Fig. 21. Brno, Vídeňská Street. Unearthed Late Hillfort kiln. Photo by Archaia Brno.

Summary

In 2021, a rescue excavation was conducted in connection with the reconstruction of a house at 11 Vídeňská Street (Štýřice cadastral area, Brno-City District; Fig. 20). The investigation yielded information on the Late Hillfort (11th/first half of the 12th century) occupation at the site, which can be associated with the extensive castle agglomeration of the Moravian Přemyslids. A kiln cut into the loess bedrock was documented (Fig. 21); the stone layer recorded in trenches S1 and S3 can be considered an intentional surface modification. The brick walls of unspecified buildings in the backyard and a pit containing lime residue were dated to the modern period and the 20th century. A stone well of undetermined age was documented in the house basement.

Lenka Sedláčková, Václav Kolařík, Jakub Šimík

Brno (k. ú. Štýřice, okr. Brno-město)

Ul. Vídeňská č. p. 96; Ústřední hřbitov, parc. č. 1822/1.

Industriální období. Hrob. Bez okolností. Záchranný výzkum.

Uložení nálezu: dočasně Archaia Brno z. ú.

Lokalizace: WGS-84: 49.1724167N, 16.5963625E

Záchranný archeologický výzkum byl realizován v souvislosti s projektem „Vyzvednutí ostatků G. J. Mendela“. Jeho provedení zajistila společnost Archaia Brno z. ú. ve spolupráci s Ústavem archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Terénní část výzkumu se uskutečnila ve dnech 14. 6. až 28. 6. 2021.

Hrob G. J. Mendela se nachází v prostoru hrobky Augustiniánského opatství sv. Tomáše na Starém Brně, která je umístěna v severovýchodním rohu areálu Ústředního hřbitova při severní ohradní zdi. Hřbitov byl zřízen v roce 1883 a otevřen 3. listopadu prvním pohřbem. Zřizovatelem bylo město Brno, které za tímto účelem získalo v roce 1882 pozemky od obce Horní Heršpice. Postupně docházelo k rozšiřování jeho půdorysu. Monumentální hrobka augustiniánů vznikla kolem roku 1885.

Zachycené geologické podloží tvořil kvartérní eolický sediment – spraš (s. j. 100). Na ní ležel holocenní půdní horizont – ornice (s. j. 101). Následovalo souvrství antropogenního původu o mocnosti 1,5 m. Vznik jeho dolní partie (0,9 m, s. j. 102–106) lze spojovat s terénními úpravami a výstavbou Ústředního hřbitova. Horní partie souvrství pochází zřejmě z doby výstavby augustiniánské hrobky a úprav terénu v jejím interiéru (0,6 m, s. j. 107–110).

Ze zkoumaného prostoru byly vyzvednuty kosterní ostatky pěti jedinců. Podle archeologické metodiky byly označeny jako pohřby: 800, 801, 802, 803 a 804 (obr. 22, 23). První byl odhalen pohřeb 800 (obr. 24), původně uložený v dřevěné rakvi, která v hrobě podlehla rozkladu. Pod ním se nacházely neanatomicky uložené ostatky pohřbu 801. Ležely na víku kovové rakve. V ní byly pohřbeny ostatky jedince 802 a jako přídatný pohřeb zde byly umístěny jednotlivé kosti pohřbu 803 (obr. 25). Bezprostředně pod rakví byla odkryta další kovová rakev s pohřbem 804 (obr. 26). Šlo o nejstarší pohřeb, žádné další se v hrobové jámě nenacházely.

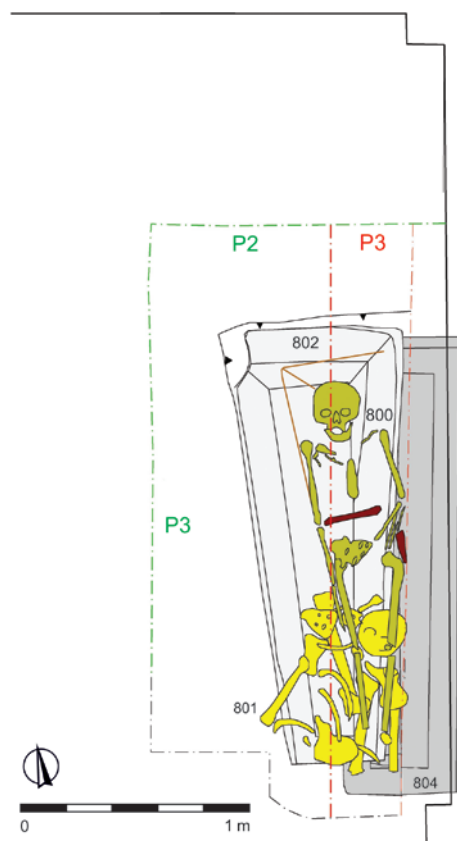
Počet vyzvednutých jedinců je v rozporu s údaji, které uvádí příslušná náhrobní deska. Na ní jsou totiž zapsáni pouze čtyři pohřbení jedinci: G. J. Mendel (†1884), A. J. Slovák (†1906), G. Jokl (†1929) a A. Drábek (†1945). Pomineme-li „kacířskou“ myšlenku, že deska nenáleží k příslušnému hrobu, mělo by dojít ke ztotožnění uvedených osob s vyzvednutými pohřby a určení

totožnosti přídatného jedince, který není na náhrobku zapsán. Přínos archeologického výzkumu je v tomto směru minimální. Hlavní slovo při řešení otázky by měla nést podrobná archivní rešerše, konfrontovaná s výsledky antropologické analýzy kosterních ostatků.

Důležité indicie získala archeologie především pro určení totožnosti pohřbu 804. Protože šlo o nejstarší pohřeb, lze důvodně předpokládat, že ostatky náleží opatu G. J. Mendelovi. Uložení do kovové rakve by mohlo svědčit o pohřbu význačného představitele řádu. Součástí výstelky rakve byl fragment tiskoviny z roku 1883. Exaktně vzato tvoří pouze časový údaj, po němž byla příslušná osoba pohřbena. Vzhledem k funkci a předpokládaným zvyklostem však lze počítat s tím, že tiskovina pochází z krátkého období před pohřbením. Pohřeb se částečně nacházel pod základem augustiniánské hrobky, která měla být instalována v roce 1885, tedy až po pohřbení J. G. Mendela, který zemřel 6. ledna 1884.

U dalších čtyř pohřbených jedinců při nesouladu terénní situace s údaji na náhrobku nenabízí archeologie jednoznačnou možnost pro spojení kosterních ostatků s konkrétními osobami. Lze ještě podotknout, že situace s přídatným jedincem v první kovové rakvi je značně neobvyklá.

Přítomný mobiliář představovaly takřka výhradně předměty z pohřební výbavy uložených jedinců. Zachovaly se části oděvu a obuvi. V lepším stavu byla pohřební roucha v kovových rakvích, zejména u pohřbu 802. Zemřelí byli vybaveni také předměty osobní zbožnosti – především křížky a růženci. Nepřímou indicií pro identifikaci pohřbu 804 jakožto ostatků G. J. Mendela byla absence pektorálního kříže, který býval obvykle zesnulým ponechán. Mendelův pektorál je uložen v muzeu na Starém Brně (Fojtíková et al. 2021).

Obr. 22. Brno, Ústřední hřbitov. Půdorysné zachycení dokumentovaných situací. Archaia Brno z. ú.

Fig. 22. Brno, Central Cemetery. A plan of the documented contexts. Archaia Brno.